

ЕКСПРЕСІОНІСТИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В ХУДОЖНІЙ СТРУКТУРІ ТВОРІВ ГРИГОРІЯ КОСИНКИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню експресіоністичних елементів у творах Григорія Косинки. Власне експресіоністичні прийоми (сила емоцій, телеграфічний стиль, натуралістичні деталі, різка колірна насиченість) виявилися найбільш адекватними для вираження революційної динаміки.

Ключові слова: експресіоністичні елементи, емоції, телеграфічний стиль, натуралістичні деталі, різка колірна насиченість.

Аннотация. Статья посвящена исследованию экспрессионистических элементов в произведениях Григория Косинки. Собственно экспрессионистические приемы (сила эмоций, телеграфный стиль, натуралистические детали, резкая цветовая насыщенность) оказались наиболее адекватными для выражения революционной динамики.

Ключевые слова: экспрессионистические элементы, эмоции, телеграфный стиль, натуралистические детали, резкая цветовая насыщенность.

Annotation. The article is devoted to the research of expressionistic elements in Hryhoriy Koshynka's creative work. The expressionistic means (strength of emotions, telegraphic style, naturalistic details, sharp paints) revealed to be the most adequate while expressing the revolution dynamic.

Key words: expressionistic elements, emotions, telegraphic style, naturalistic details, sharp paints.

Хаос революційної дійсності, динаміка, а також пафос змін імпульсували новаторські пошуки Григорія Косинки щодо нових форм і засобів зображення дійсності. Найбільш адекватними для вираження атмосфери тих часів стали засоби поезії, притаманні експресіонізму. Показовим є вже навіть обраний митцем вид змістової форми — жанр новели, який, завдяки таким якостям, як гострота сюжету, динамічна інтрига, несподівана розв'язка, вираження внутрішнього світу персонажів через зовнішню дію — ознаки, які наближують новелу до драматичного способу відтворення дійсності, став для експресіоністів улюбленим.

У творах Григорія Косинки знайшли відображення трагічні події життя українського села у післяреволюційний період. Така тематика органічно узгоджується із експресіоністичним культом примітивізму, за яким усе первинне і просте набирає особливої цінності та виняткового значення. Автора цікавить не лише індивідум, а й людина в цілому, усвідомлення поняття екзистенції та універсальї людського існування. Навколишня дійсність у прозі Григорія Косинки — це світ дисонансів, кричущих суперечностей як у сфері суспільній, так і в людській душі. Поміж героїв не вщухають суперечки, „б'ється червона селянська воля”. Експресивно контрастними постають образи бунтівника Кості („Анархісти”), комуніста Собачки („Анкета”), отамана Божка („Десять”), які над сльозами і кров'ю підносять свій стандарт боротьби за людство, і тих, хто стає іграшкою у цій боротьбі, — зраних, незахищених, самотніх, загублених у вихорі подій простих людей, як-от: селянин Павло та його син Василь („Голова ході”), „дізік” Корній („В житах”), брати Гандзюки („Гармонія”), родина Штурми („В хаті Штурми”), бідна вдова Мелашка і куркуль Рудик

(„Змовини”). Конденсацією страждань своїх героїв та зболеним співчуттям до них автор виводить проблеми простого селянина на рівень всесвітніх.

Так звана „громадянська” (братовбивча) війна в Україні була трагедією всього народу, а не тільки якоїсь однієї його верстви, тому немає у Григорія Косинки однолінійних трактувань певної соціально-політичної ситуації, чого вимагали від нього провідники класово-партійної лінії в літературі. Митець не робить висновків щодо опозиційних персонажів, натомість схильний поєднувати в одній людській особистості добро і зло, прекрасне і потворне, прагнучи правдиво віддзеркалити дійсну реальність. Ці полярні начала, на думку експресіоністів, не можуть існувати одне без одного, адже „без темряви світло було б невидимим, без ночі людина не могла б помічати день, а без зла і брідоти не відчувала б добро і красу” [4, с. 59]. В основі дійсно експресіоністичного твору „неодмінно лежить психічна дисгармонія, яка бурхливо переживається” [8, с. 116], а поведінка Косинчиних героїв свідчить про внутрішній дуалізм.

Так, головні персонажі оповідання „Анархісти” — люди з роздвоєною свідомістю. „Залізний чоловік” Костя, закоханий в анархізм, часом не витримує накопичених переживань, кривавих вбивств і „голого розбою”. Підсвідомість Кості протестує, змагання думки провокує вибух емоцій. У процесі самопізнання і самоусвідомлення перебуває Гордієнко — поет, який „ненавидів Костя, а сам на сам молився йому, робив його рухи, мислив його думкою...”. Роздвоєність духовно-психічного стану призводить до того, що він перестає бути самим собою, хоча й протестує проти підкорення своєї сутності. Людина в оповіданні „Анархісти” самотня, здетермінована несправедливими суспільними відносинами, сумнівними

моральними якостями, врешті, власним розумом. Григорій Косинка мало цікавиться поверховими проявами людської душі, зовнішньою залежністю явищ, натомість намагається побачити те, що живе підсвідомо, „з складного, часом хаотичного комплексу психіки персонажів — натяком, підкресленням дрібної рисочки — яскраво виявляє найголовніше, найприкметніше, те, що рухає людськими вчинками і дає правдивий, справжній образ людини” [5, с. 122].

Ідеалом Григорія Косинки стала революція духу. Він був глибоко переконаний, що тільки з чистого серця може зародитись суспільство, яке не знає розбою, несправедливості. Митець прагнув розбудити людяність, тому й показував життя без прикрас. Аналогічні положення спостерігаємо й у експресіоністів, які вважали, що людство може вижити тільки за умови внутрішньої зміни людини. Григорій Косинка намагається розпізнати дорогу визволення, яка б привела до всезагального оновлення і налаштувала світ на гуманістичний лад. Тому його герої не застигли в часі, навпаки — активні, дієві, захоплені шаленим темпом подій. Кожен із них намагається по-своєму опанувати післяреволюційний хаос і знайти місце у суперечностях суспільного життя. „Г. Косинка, — підкреслює Ю. Лавріненко, — співець селянської революційної війни, яка протягом 1917-1921 років бушувала в Україні, з безпрецедентною силою звертаючи свій вогонь на всіх зовнішніх напасників (німців, білих росіян, альянсів, червоних росіян); вкінці той пекельний вогонь палив також і саме селянство внутрішньою боротьбою, анархією, розпадом, якому сприяла московсько-більшовицька демагогія. (...) Косинка не ідеалізує людей; навіть тих, що любить, подає у стилі „брутального реалізму”, жорстокої правди” [3, с. 399].

Розкриваючи психологію героїв у хвилини найвищого напруження, автор найчастіше „зосереджував увагу на кульмінаційному моменті. Це давало можливість найглибше розкрити душу людини” [1, с. 52]. В оповіданні „Змовини” показано спосіб переживання екстремальної ситуації багатцем Петром Рудиком і убогою вдовою Мелашкою. Екзальтованість і збуджена емоційність, які є типовими ознаками поезики експресіонізму, домінують у змалюванні образу Рудика. Приміром: „Він летів змиленими кінями, як зміями: безмилосердно — удар за ударом — Рудик шльогав коні лозиною і гукав: Лети мені, кров чортова, як з лука! Руки вклякли йому, — тоді схилився в якомусь розпачі головою аж до полудрабка на возі — от-от стукне головою об віз”; „Струснувшись усім тілом, Рудик кидається зо сну. Підводиться, виходить на подвір'я й довго стоїть непорушно, ніби з каменю тесаний”.

Поетика експресіонізму в творчості Григорія Косинки виявляється і в системі формальних розв'язань, адже експресіонізм, поділяємо думку польського літературознавця Едварда Бальцежана, був „криком душі, висловлювання митця, атакую-

чою матерією. Виростав з основ світоглядних, але форма творів мала підпорядковувати собі філософію. Була то репродукція світу в гострій, демаскуючій формі” [7, с. 274]. З метою осягнення максимальної експресії, створення відповідного емоційного настрою спостерігаємо характерні для письменника рвійний ритм повісткування, який нагадує телеграфічний стиль, заздалегідь запрограмований на скорочення; напружену звукову характеристику зображуваного, що супроводжується криком, зойками тощо. Митець, як образно і влучно пише М. Слабошпицький, „громадить свої бриласті й жилаві метафори, вкорочує до вигуків і зойків речення, нещадно викреслює лінії дієслова й натягує, мов канати, довгі паузи, позначені трикрапками. Від тих болісних пауз його проза — як поораний снарядами лан. І лиш де-не-де на ньому радісно заряхтить запашна степова квітка — то суворий дереворит Косинки змінюється його ж живописним етюдом” [6, с. 77].

Образність творів у Григорія Косинки набирає такої самої експресивності, колірної насиченості, виняткової напруги. Спектр кольорів у письменника зводиться до трьох основних: сірого, чорного і червоного. У новелі „На золотих богів” напруженість драматичної ситуації передає кольорова гама болю: „криваво-червоні стежки полум'я”, „червоною кривцею вмитий”, „як чорні примари мріють над селом тополі”. Такою ж барвою виливається мука Косинки від усвідомлення розбрату українства у творі „Темна ніч”: „Розстебнув гімнастерку, червона юшка тече...”, „На настільнику змішалась з кришками хліба червона кров”, „...вели в темряву ночі невідомого чоловіка на весілля смерті криваве”.

Продовжуючи традиції Василя Стефаника, митець запозичує у нього характерну для експресіоністичного стилю „параболічну методу вислову” (за стислою розповіддю приховується глибокий зміст). Розвиток фабули нерідко заступає хаотичне нагромадження сцен, подій, фрагментів розмов, які змінюються в нестримному калейдоскопічному русі. Особливої цінності набувають психологізація оточення і динамічні діалоги, які розкривають душевні стани людини на фоні швидкоплинних подій. Прекрасною ілюстрацією слугує епізод із новели „На золотих богів”, сповнений динаміки, внутрішньої експресії:

— Слава, слава! — покотилась луна ярками та долинами.

— Чубатенка нема...

І тень хрестом лягла на гречці...

— Цю-у-уй — цюв-уй... — співають кулі і рветься пил горбами...

— Гей, хлопці, пшеницею до шляху: ворог нас обходить!

І побігли бойовики до шляху. А за ними Сенька-кулеметник: вискочив на шпиль, стрічку нову в кулемет заклав, а тоді...

– Ой хто ж це так здорово віліяє?..

Упав коло кулемета. Червона кров Сеньки полилась на потолочену пшеницю і, гаряча-гаряча, збігла стеблом на суху землю...

Пейзаж у Григорія Косинки сприймається як узагальнений символічний образ, адже, відтворюючи живі й неживі об'єкти, експресіоністи прагнули досягнути не натуралістичної подібності до реальних речей, а ставили за мету художньо подати своє бачення положення і призначення цих об'єктів у світі, їхньої взаємозалежності. Природа, оповита страхом, символізує суспільство, в якому також панує невідомість, відчай, жах: „Над мільйонним сонним городом свище гарматне ядро: жакликий, пронизуючий свист. На вулицях тихо-тихо; десь недалеко горить, як свічка, маленька крамниця, вітер помалу підлизує своїми червоно-

жовтими язиками іскри, крутить незадоволено полум'я по тонких балках і, як звір, важко дише і — перескакує до нової жертви — зеленого штахету...” („Троєкутний бій”).

Звернення Григорія Косинки до експресіонізму — течії, яка вразливо реагує на історичні тенденції, часто включається у соціальні та політичні конфлікти — було, зважаючи на авторську свідомість, цілком закономірним. Саме в такому механізмі творення прози, власне через посередництво ліричного героя, в екзистенційній свідомості якого відчай, страждання, самотність стали співмірними створюваним образом, виявляється одна з основних особливостей національного варіанту експресіонізму як естетичного явища в українській літературі першої половини ХХ століття.

Література

1. Кавун Л. Психологізм як елемент поетики новел Григорія Косинки / Л.І. Кавун // Українська мова і література в школі. — 1993. — № 2. — С. 52-56.
2. Косинка Г. Заквітчаний сон: Оповідання, спогади про Григорія Косинку / Т.М. Мороз-Стрілець. — К. : Веселка, 1991. — 287с.
3. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933років: Поезія — проза — драма — есей / Ю.А. Лавріненко. — К. : Просвіта, 2001. — 794 с.
4. Пахаренко В.І. Нарис української поетики / В.І. Пахаренко // Українська мова та література. — 1997. — Ч. 29-32 (45-49). — С. 56-60.
5. Савченко Я. Григорій Косинка. Мати / Я.Г. Савченко // Життя й революція. — 1926. — № 4. — С. 122.
6. Слабошпицький М. Поет із пекла / М.Ф. Слабошпицький. — К. : В-во „Ярославів вал”, 2003. — 368с.
7. Balcerzan E. Kręgi wtajemniczenia. Czytelnik. Badacz. Tłumacz. Pisarz / E. Balcerzan. — Kraków, 1982. — S.274-280.
8. Kwiatkowski J. Poezja Jarosława Iwaszkiewicza na tle dwudziestolecia międzywojennego / J. Kwiatkowski. — Warszawa, 1975. — 168 s.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2011